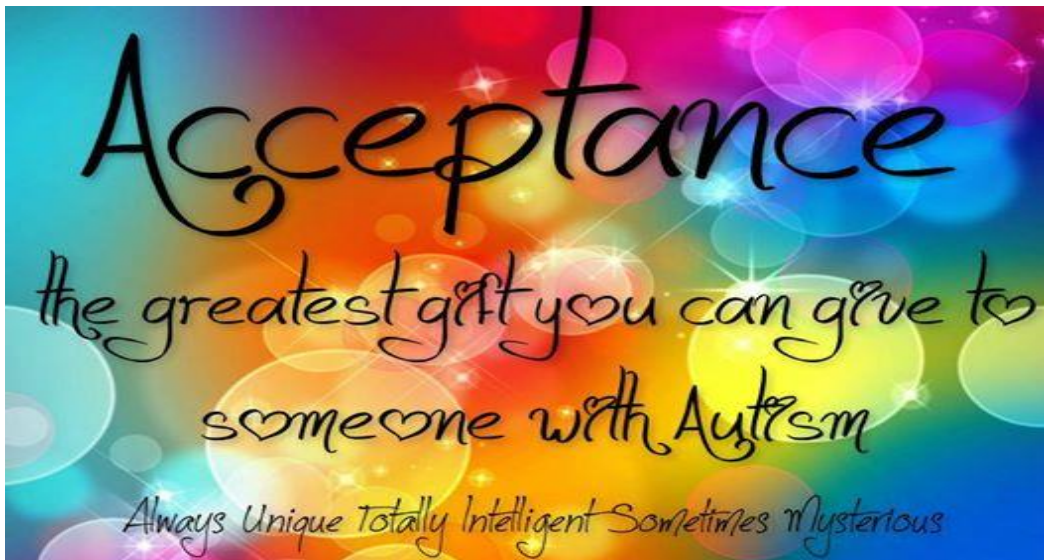

«Εσύ ξέρεις τι σημαίνει να είσαι αυτιστικός/ή;»

**Βήματα προς τη δημιουργία Εξατομικευμένου Προγράμματος Εκπαιδευτικής
Παρέμβασης**

«Ο αυτισμός δεν με καθορίζει ως άνθρωπο. Έχω σκέψεις και συναισθήματα όπως όλος ο κόσμος. Αυτά που θέλω είναι ακριβώς αυτά που θέλουν και οι άλλοι. Και εγώ αγαπάω, χαίρομαι, λυπάμαι, κλαίω και γελάω. Είμαι παράξενος, αλλά δεν είμαι εξωγήινος...»

Ανδρέας, 18 ετών, αυτιστικός

Λίνα Καραχρήστου
Εκπαιδευτικός Ειδικής Αγωγής & Εκπαίδευσης

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Μέρος 1 ^ο : Αυτισμός: μια εισαγωγή στην έννοια, στη διάγνωση και στον τρόπο που τον αντιμετωπίζουμε	3
Πώς βλέπουμε τον αυτισμό;.....	3
Πρώτη ματιά πίσω από την ταμπέλα.....	4
Εμείς και οι ανάπηροι μαθητές μας.....	6
Σκεφτείτε αλλιώς... Δείτε τον αυτισμό με άλλο μάτι.....	8
 Μέρος 2 ^ο : Πρακτικές οδηγίες για τη συνεργασία, τη συμπεριφορά, το σχολείο	11
Αποδοχή: μια λέξη, χίλιες παγίδες	11
Εμείς και το παιδί	12
 Αντί επιλόγου.....	28
 Βιβλιογραφικές αναφορές.....	30

Μέρος 1^ο: Αυτισμός: μια εισαγωγή στην έννοια, στη διάγνωση και στον τρόπο που τον αντιμετωπίζουμε

Πώς βλέπουμε τον αυτισμό;

- Το μυστήριο που κρύβει η λέξη αυτισμός, μαζί με τα αποδιδόμενα χαρακτηριστικά του έχει οδηγήσει σε μύθους, παρανοήσεις, ψέματα και παραπληροφόρηση.
- Άλλοι στη θέα ενός αυτιστικού αδιαφορούν, άλλοι φοβούνται, άλλοι αγανακτούν και άλλοι λυπούνται.
- Δυστυχώς, υπάρχει και μια άλλη, πιο επικίνδυνη κατηγορία, εκείνη που τους εκμεταλλεύεται, τους εκφοβίζει ή τους μειώνει.
- Οι αυτιστικοί αυτό το καταλαβαίνουν με αποτέλεσμα να οδηγούνται στην απομόνωση και την περιθωριοποίηση. Η κοινωνία μας φέρει έντονα στοιχεία αναπηροφοβισμού.

- Ζούμε σε μια κοινωνία που βρήκε από μύθους, στερεότυπα, προκαταλήψεις και δεισιδαιμονίες.

- Κυριαρχεί σε αυτή μια γλώσσα με καταχρηστικούς όρους που μειώνουν τον αυτιστικό άνθρωπο και μια εμφανής έλλειψη θετικών ρόλων για τα ανάπηρα άτομα, τόσο στα μέσα μαζικής ενημέρωσης, όσο

και στις απλές ανθρώπινες καθημερινές αλληλεπιδράσεις.

- Η διαφορετικότητα συνεχίζει να αντιμετωπίζεται ως κάτι το παθολογικό, ενώ παράλληλα οι απόψεις του ιατρικού μοντέλου βρίσκονται στο μεγαλύτερο μέρος των γραπτών και της πολιτικής που αναφέρονται στην εκπαίδευση των ανάπηρων παιδιών (Riddell, 1996, στο Davis, Watson, 2001).

- Δεν είναι έτσι καθόλου τυχαίο το γεγονός ότι την τελευταία εικοσαετία η Παιδαγωγική της Ένταξης βρίθει από ολισθήσεις νοημάτων, από νομιμοποιήσεις και ενοποιήσεις λόγου διαφορετικών γνωστικών αντικειμένων, από ανιστορικές χρήσεις όρων στα δημόσια και νομοθετικά έγγραφα και από νέες μορφές κατηγοριοποίησης μαθητών.
- Ταυτόχρονα, παρατηρείται η αποσιώπηση της φωνής των αναπήρων από την ακαδημαϊκή κοινότητα και από το ίδιο το αναπηρικό κίνημα, αλλά και η ύπαρξη της ειδικής αγωγής μέσα στη γενική εκπαίδευση με λάθος τρόπο (Καραγιάννη, 2014).
- Τα σχολεία επικεντρώνονται στα ελλείμματα των μαθητών και στα χαρακτηριστικά που κρύβονται πίσω από τη διαγνωστική ταμπέλα της αναπηρίας τους, με αποτέλεσμα ο μαθητής να γίνει συνώνυμο της εκπαιδευτικής αποτυχίας. Η απόδοση μια ταμπέλας συνοδεύεται με τον στενό ορισμό της ικανότητας και της απόδοσης.
- Οι πραγματικές ικανότητες και τα ταλέντα του παιδιού απαξιώνονται και περιθωριοποιούνται, στερώντας του τη δυνατότητα να αποδείξει την πολύπλευρη προσωπικότητά του.
- Συχνά οι μαθητές με την ετικέτα του αυτισμού μελετώνται σε σχέση με το τι τους κάνει να είναι διαφορετικοί από τους άλλους.
- Η εμφάνιση όρων, κατηγοριών και ιεραρχιών το μόνο που κάνει είναι να στρέφει την προσοχή μας μακριά από τη δημιουργία αποτελεσματικών εκπαιδευτικών πρακτικών και να μειώνει τις δυνατότητες ανάπτυξης πιο διευρυμένων και δημοκρατικών εκπαιδευτικών και κοινωνικών αντιλήψεων (Βλάχου, Διδασκάλου, Παπανάνου, 2012, στο Ζώνιου-Σιδέρη, κ.ά, 2012).

Πρώτη ματιά πίσω από την ταμπέλα

- Σήμερα που γράφω τις οδηγίες προς τους εκπαιδευτικούς των σχολείων είναι Τρίτη 16 Νοεμβρίου. Σχετικά με αυτό που μόλις έγραψα δεν υπάρχει δεύτερη σκέψη. Είναι Τρίτη 16 Νοεμβρίου και αυτές οι λέξεις κατέχουν απλά μια θέση στο λεκτικό σύστημα.
- Αν όμως σας έλεγα τη λέξη γάτα; Η λέξη γάτα δεν είναι απλά μια λέξη που κατέχει μια θέση στο λεκτικό σύστημα και στο σύστημα αναγνώρισης των

ζώων, είναι κάτι παραπάνω. Τα χαρακτηριστικά της γάτας υπάρχουν ανεξάρτητα από τη γλώσσα.

- Κάτι παρόμοιο γίνεται με το σύνδρομο Down ή τη δισχιδή ράχη. Είναι και τα δύο σαφώς επαληθεύσιμα γεγονότα.
- Ωστόσο, η νοητική αναπηρία, η συμπεριφορική διαταραχή, **ο αυτισμός** ή οποιαδήποτε άλλη ανθρώπινη κατηγοριοποίηση δεν μπορεί να είναι μια απλή πραγματικότητα, ένα επαληθεύσιμο γεγονός με τον ίδιο τρόπο που οι πλανήτες, τα σκυλιά, τα χρωμοσώματα ή οι νευρικοί σωλήνες είναι.

Autism is not a disease.

Autism is a label. Period.

- Η διάγνωση που θα πάρει κάποιος είναι μια περίπλοκη κατάσταση, καθώς δεν είναι ξεκάθαρες οι συνέπειες, τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις που θα έχει το άτομο αυτό.
- Οι διαγνώσεις έχουν δημιουργήσει σε ορισμένους ανθρώπους νέες ταυτότητες και νέες προσωπικότητες. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να έχουν δημιουργηθεί και νέοι τρόποι για να ζήσουν κοινωνικά.
- Οι διαγνώσεις, επίσης, μπορούν να επιτρέψουν στους ανθρώπους να αναθεωρήσουν ή ακόμη και να ανακαλύψουν εκ νέου την προσωπική τους αφήγηση. Για παράδειγμα, ένα «κακομαθημένο παλιόπαιδο» μπορεί να μετατραπεί σε ένα «αβοήθητο παιδί», σε ένα απλό θύμα της φυσικής του κατάστασης. Όταν οι ιστορίες της ζωής μας αλλάζουν, αλλάζουμε και εμείς.

- Όταν δοθεί σε ένα παιδί η διάγνωση, εκείνο χάνει την ατομικότητά του και περιορίζονται παράλληλα οι προσδοκίες των ανθρώπων που βρίσκονται δίπλα του. Ακόμη, όλα τα χαρακτηριστικά του παιδιού φιλτράρονται μέσα από τη διάγνωση ή τον επεξηγηματικό μηχανισμό που τη συνοδεύει, με αποτέλεσμα η συμπεριφορά του παιδιού να ερμηνεύεται ως σύμπτωμα, παρά ως έκφραση της

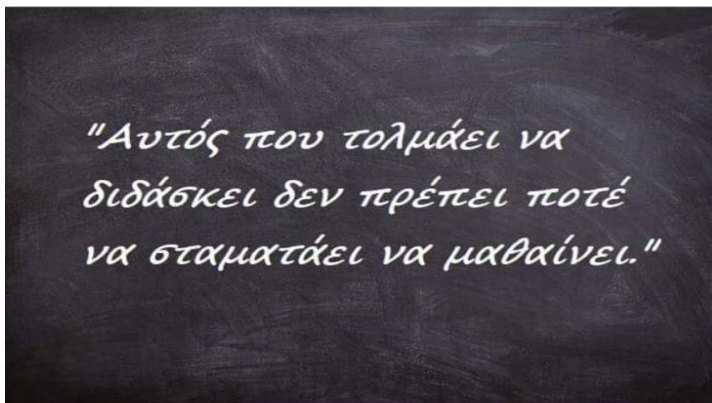
μοναδικής του προσωπικότητας (Molley, Vasil, 2002).

- Τα παιδιά αναμένεται να συμμορφωθούν με την ιδιότητα που τους έχει επιβληθεί. Δέχονται τον όρο «διαφορετικός», πολιτογραφηθούν αυτή τη διαφορά και η διαφορά τους γίνεται μέρος του βιωμένου κόσμου τους (Davis, Watson, 2001).

Εμείς και οι ανάπηροι μαθητές μας

- Έρευνες έχουν δείξει πως οι εκπαιδευτικοί που είχαν εκπαιδευτεί στην ειδική αγωγή και στην ένταξη είναι πιο θετικοί στο να βοηθήσουν μαθητές, ακόμη και αν αυτοί έχουν σοβαρές αναπηρίες.
- Επίσης, έρευνες δείχνουν πως εκπαιδευτικοί που παρακολούθησαν υψηλού επιπέδου προγράμματα επιμόρφωσης εκτός σχολείου έχουν υψηλή αυτοπεποίθηση και εμπιστοσύνη στις διδακτικές τους δεξιότητες. Διαφέρουν από τους συναδέλφους, οι οποίοι δεν έλαβαν κάποια επιμόρφωση και από εκείνους που στηρίζονται στα προγράμματα του σχολείου.
- Η υπερευαίσθησία και η υπερπροστατευτικότητα που δείχνουν πολλοί εκπαιδευτικοί παρεκκλίνουν από τους πραγματικούς στόχους της ένταξης και μοιραία οδηγούν στην περιθωριοποίηση των παιδιών που τις δέχονται (Ντέρου-Ντεροπούλου, 2000, στο Ζώνιου-Σιδέρη, 2000).

- Οι εκπαιδευτικοί εκφράζουν έναν καλοκάγαθο ανθρωπισμό στα πλαίσια ενός κλινικού μοντέλου, ο οποίος στερείται ενός επαρκούς θεωρητικού πλαισίου

ικανού να στηρίζει πλήρως τις εκπαιδευτικές πρακτικές στις τάξεις τους (Ζώνιου-Σιδέρη, κ.ά., 2004, στο Ζώνιου-Σιδέρη, Σπανδάγου, 2004).

- Η αμφισβήτηση του φιλανθρωπικού μοντέλου προϋποθέτει την αποδόμηση της ρητορικής που χρησιμοποιείται για την αναπηρία, ενώ επιβάλλεται η αντικατάσταση του παραδοσιακού τρόπου σκέψης από ένα νέο τρόπο σκέπτεσθαι (Συμεωνίδου, Φτιάκα, 2012, στο Ζώνιου-Σιδέρη, κ.ά, 2012).
- Οι εκπαιδευτικοί δεν πρέπει να κατανοήσουμε απλά ότι η ένταξη είναι αδιαίρετη, αλλά οφείλουμε να προβούμε στην εφαρμογή αυτής της ρήσης. Ακόμη, θα πρέπει να σταματήσουμε να υπηρετούμε τις δεδομένες εξουσιαστικές – διαχωριστικές πρακτικές και να συνειδητοποιήσουμε τις λεπτές διεργασίες επιλογής που συχνά μας οδηγούν στον θεμελιώδη διαχωρισμό ειδικών και μη ειδικών παιδιών, καθώς και ειδικών και μη ειδικών παιδαγωγών (Ζώνιου-Σιδέρη, 2004, στο Ζώνιου-Σιδέρη, Σπανδάγου, 2004).

Γιατί λέτε ότι έχω "μαθησιακή δυσκολία";
Μπορεί να έχετε εσείς "διδασκτική δυσκολία"!

- Το «omnes omnia omnino docere», δηλαδή το «οι πάντες πρέπει να διδάξουν τα πάντα στους πάντες», θα

πρέπει να αποτελεί κοινή αφετηρία απόψεων και στάσεων όλων των εκπαιδευτικών, ενώ το persona non grata, δηλαδή το ανεπιθύμητο πρόσωπο, θα πρέπει ως όρος να εξαλειφθεί από κάθε σχολείο, από κάθε εκπαιδευτικό σύστημα.

- Για να συμβιώνουμε με διαφορετικούς ανθρώπους στην κοινωνία είναι αναγκαίος ο επαναπροσδιορισμός των στόχων, της δομής και των περιεχομένων του σχολείου. Ακόμη, θα πρέπει να προβληματιστούμε γενικότερα για την παιδαγωγική, το αναλυτικό πρόγραμμα ή το εκπαιδευτικό μειονέκτημα. Η αποκλειστική προσήλωση στην ειδική αγωγή σε καμιά περίπτωση δεν θα οδηγήσει στην εφαρμογή της ενταξιακής εκπαίδευσης. Άλλωστε, είναι γνωστό ότι η προϋπόθεση για την πολιτική της ένταξης είναι ο εντοπισμός των ελλειμμάτων του σχολικού συστήματος και όχι αυτών του κάθε παιδιού (Slee, 2004, στο Ζώνιου-Σιδέρη, Σπανδάγου, 2004).

Σκεφτείτε αλλιώς... Δείτε τον αυτισμό με άλλο μάτι

- Η έρευνα του αυτιστικού ερευνητή Steven Kapp στους Navajo (Ινδιάνους ιθαγενείς της Αμερικής) έδειξε ότι ο πολιτισμός τους συμπεριφέρεται με περισσότερη ανθρωπιά, ευελιξία και εξατομίκευση προς τους αυτιστικούς σε σχέση με τον Δυτικό πολιτισμό. Οι Navajo φαίνεται να έχουν επιτύχει την αρμονία, την ειρήνη, την ισορροπία, την κανονικότητα, την κομψότητα, και την ομορφιά μέσω της πλήρους ένταξης. Οι αυτιστικοί της φυλής αυτής είναι πλήρως αποδεκτοί και συμμετέχουν κανονικά ως μέλη της κοινότητας την ίδια στιγμή που οι Δυτικοί αυτιστικοί έρχονται αντιμέτωποι με την απόρριψη. Μπορείτε να φανταστείτε γιατί;
- Γνωρίζετε ποιον αποκαλούμε «νευροδιαφορετικό»; Το ελληνικό google σε αυτή τη λέξη δίνει σήμερα 288 αποτελέσματα. Το 2016 έδινε μόλις 9! Η εμφάνιση των νευροδιαφορετικών έγινε το 1992 και συνέπεσε χρονικά με την

ανάπτυξη του κοινωνικού μοντέλου της αναπηρίας. Οι νευροδιαφορετικοί επιδιώκουν να επαναπροσδιορίσουν τον αυτισμό αναφέροντας πως δεν πρόκειται για ασθένεια ή διαταραχή, αλλά για έναν διαφορετικό τρόπο σκέψης και ύπαρξης.

- Έχετε ακούσει ότι ο αυτισμός εμφανίζεται ως μια νευρολογική διαφορά και όχι ως έλλειμμα με βαθμούς σοβαρότητας (βλ. βαριά

αυτιστικός) ή άλλες ονομασίες (βλ. Άσπεργκερ); Μάλιστα ο όρος Άσπεργκερ έπαψε να υφίσταται από τον Μάη του 2015!

- Γνωρίζετε τον όρο «λειτουργική ποικιλομορφία»; Πρόκειται για έναν καινοτόμο τρόπο σκέψης που απομακρύνει τη βλάβη ή την αναπηρία, καθώς και τις συγκρίσεις περί φυσιολογικού, δίνοντας ταυτόχρονα στον καθένα τη δυνατότητα να επωφεληθεί από τις δυνατότητές του. Πρόκειται για έναν όρο που -πρώτα απ' όλα- θα πρέπει να εισχωρήσει στο ελληνικό σχολείο. Η έννοια της ομαλότητας θα πρέπει να επεκταθεί έτσι ώστε να συμπεριλάβει όλους τους ανθρώπους.
- Γνωρίζετε την Τεμπλ Γκράντιν; Έχετε ακούσει ανήλικο αυτιστικό να μιλάει για τη ζωή του; Ξέρετε ότι πολλοί από αυτούς έχουν γράψει βιβλία;

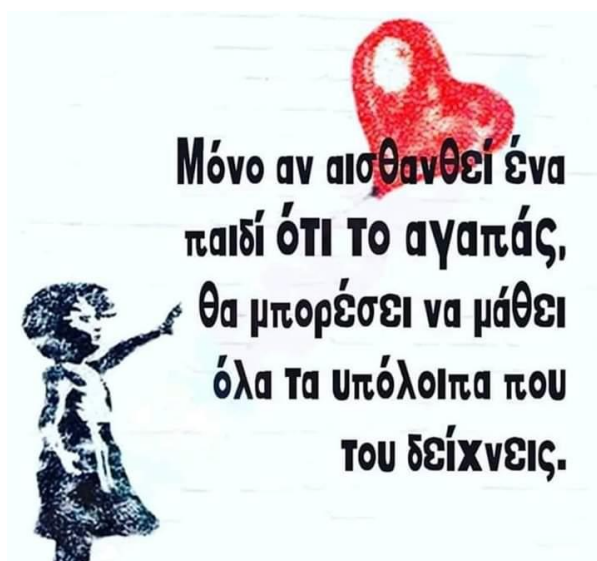
- Έχετε αναρωτηθεί τι απέγινε ο πρώτος άνθρωπος που πήρε τη διάγνωση «αυτισμός», η «Περίπτωση 1» στις σημειώσεις του Leo Kanner;

Θα σας πω εγώ... Λέγεται Donald Grey Triplett, ταξίδεψε σε πολλά μέρη του κόσμου, ζούσε σε δικό του σπίτι, οδηγούσε Cadillac και έπαιζε γκολφ.

- Πιστεύετε και εσείς ότι τα αυτιστικά άτομα δεν έχουν ενσυναίσθηση; Έχει επικρατήσει εδώ και χρόνια η «Θεωρία του Νου» που εναποθέτει τη δυσκολία της ενσυναίσθησης στους αυτιστικούς ανθρώπους. Μήπως ήρθε η ώρα να σκεφτούμε ότι είναι «αμοιβαίο πρόβλημα», αφού το βιώνουμε και εμείς εκτός από εκείνους; Μήπως δεν ευθύνονται μόνο εκείνοι που δεν μας καταλαβαίνουν αλλά και εμείς που δεν τους κάνουμε κατανοητό το πώς να μας καταλάβουν; Δεν είναι πρόβλημα μόνο του αυτιστικού, είναι και δικό μας. Οφείλουμε να βρούμε τρόπους να τον κατανοήσουμε και να τον προσεγγίσουμε.
- Μήπως σας ενοχλούν οι στερεοτυπίες του αυτιστικού μαθητή σας ή το γεγονός ότι δεν έχει καλή βλεμματική επαφή; Αν ναι, θα πρέπει να μάθετε ότι οι στερεοτυπίες τον κάνουν να συγκεντρώνεται, ενώ η αδυναμία του στην

βλεμματική επαφή οφείλεται σε διαφορετική λειτουργία του εγκεφάλου. Δεν έχει σκοπό να σας προσβάλει. Οι στερεοτυπικές συμπεριφορές θα πρέπει να μας ανησυχούν όταν συνοδεύονται από αυτοτραυματισμούς.

- Σας ενοχλεί μήπως που ζωγραφίζει συνεχώς τα τετράδιά του ή ότι άλλο βρει; Δείξτε κατανόηση. Το πιθανότερο είναι να προβαίνει σε αυτή την κίνηση λόγω άγχους. Μπορεί ακόμη να είναι ένας τρόπος προκειμένου να συγκεντρωθεί. Δώστε του εναλλακτικές. Δείξτε του με ηρεμία πού επιτρέπεται να ζωγραφίζει (πχ σε ένα μπλοκ ή σε ένα λευκό χαρτί) και πού όχι (πχ στον τοίχο της τάξης).
- Έχετε πρόβλημα με τις εμμονές του μαθητή σας; Σας ενοχλεί που όλη την ώρα μιλάει για δεινόσαυρους ή κόμικς; Αν ναι, σας παρακαλώ σκεφτείτε: εσείς γιατί χαρακτηρίζετε τα δικά του ενδιαφέροντα εμμονές, ενώ τα δικά σας χόμπυ;

- Θυμάστε τον σπουδαίο παιδαγωγό Vygotsky; Ήταν εκείνος που μίλησε για τη Ζώνη της Εγγύτερης Ανάπτυξης, εκείνος που εστίαζε στα θετικά των παιδιών και ξεκινούσε να δουλεύει μαζί τους με αφετηρία αυτά. Ακόμη, θεωρούσε πως οι αναπηρίες

αποτελούν κατά πρώτο λόγο κοινωνικό πρόβλημα. Οι αναπηρίες γίνονται προβληματικές μόνο όταν τα παιδιά αισθάνονται κατώτερα από τους άλλους ή αποκλεισμένα.

- Οι εκπαιδευτικοί ανήκουμε στους σημαντικούς Άλλους της ζωής των αυτιστικών παιδιών. Οφείλουμε να τους ενθαρρύνουμε να αναπτύξουν μια ισχυρή, θετική ταυτότητα για τον εαυτό τους που θα αγκαλιάζει τη βλάβη ως ένα στοιχείο της ρευστής και πολύπλοκης ταυτότητά τους (Kelly, 2005).

Πριν απ' όλα όμως πρέπει να τους αποδεχτούμε!

Μέρος 2^ο: Πρακτικές οδηγίες για τη συνεργασία, τη συμπεριφορά, το σχολείο

Αποδοχή: μια λέξη, χίλιες παγίδες

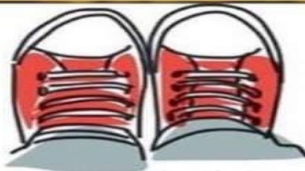
- Μετά την αξιολόγηση και τη διάγνωση, ο μαθητής χαρακτηρίζεται ως «περίπτωση» (Foucault, 1977) και υπόκειται σε «συνεχή επιτήρηση για το υπόλοιπο της σχολικής του πορείας και παραπέρα» (McDonnell, 2012, στο Ζώνιου-Σιδέρη, κ.ά, 2012). Μη κάνουμε αυτό το λάθος! Μην «πνίγουμε» το παιδί με τη συνεχή επιτήρηση. Κανείς έφηβος δεν την αντέχει. Δίνουμε χώρο να αλληλεπιδράσει, να μιλήσει, να διαφωνήσει... Όπως ακριβώς και τόσοι άλλοι έφηβοι χωρίς διάγνωση.
- Ο/η έφηβος/η που έχουμε απέναντί μας είναι ένα παιδί. Αν αρχίζει να μας θυμίζει κάτι άλλο, αν στο πρόσωπό του βλέπουμε κάποιον άλλον/άλλη τότε χρειαζόμαστε βοήθεια. Οι προβολές που κάνουμε πάνω στα παιδιά πρέπει να είναι ελεγχόμενες. Είναι ο μαθητής μας. Τίποτε περισσότερο, τίποτε λιγότερο.
- Πολλές φορές, προκειμένου να πλησιάσουμε τον αυτιστικό μαθητή/τρια μας και την οικογένειά του/της κάνουμε το λάθος να ξεπερνάμε τα όρια. Δεν είμαστε φίλοι τους, δεν είμαστε «σύμμαχοι» με την έννοια που αυτοί μας βλέπουν ή θέλουν να μας δουν. Είμαστε επαγγελματίες και κάνουμε σωστά τη δουλειά μας. Δίνουμε το κινητό μας ή το προσωπικό μας email εφόσον και αν το επιθυμούμε, αλλά βάζουμε όρια. Μιλάμε μαζί τους, αλλά με «μέτρο». Επίσης, όσο και αν διαφωνούμε μαζί τους, όσο και αν μας θυμώνει η στάση

τους, θα πρέπει να έχουμε κατά νου ότι εκείνοι ξέρουν το παιδί τους καλύτερα από εμάς. Επομένως, από την οικογένεια έχουμε να μάθουμε πολλά! Χτίστε γέφυρες επικοινωνίας.

**Τα όρια είναι σημαντικά
(ακόμα και με αυτούς που αγαπάς)**

- Η παρουσία μας είναι πολύ σημαντική στη ζωή και πορεία ενός παιδιού, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ότι είμαστε Θεοί ή κάνουμε θαύματα.
- **Κάνουμε ότι καλύτερο μπορούμε. Ας δούμε τι και πώς...**

Εμείς και το παιδί

- Ο τρόπος που θα ερμηνεύσουμε την κακή συμπεριφορά του/της μαθητή/τριας μας θα μας οδηγήσει στο να βρούμε την καλύτερη δυνατή λύση. Μην είμαστε αρνητικοί, μην είμαστε «κάθετοι». Η επιείκεια, η κατανόηση, το «ψάξιμο» βοηθούν περισσότερο. Τελικά, μήπως κάποιες συμπεριφορές δικαιολογούνται περισσότερο απ' ό,τι νομίζουμε;
- Χρησιμοποιούμε θετική γλώσσα ή αλλιώς «προσέχουμε τα λόγια μας».

Αρνητική χρήση της γλώσσας	θετική χρήση της γλώσσας
Δεν αντέχω τη συμπεριφορά σου	Είμαι εδώ για εσένα
Ηρέμησε	Πώς μπορώ να σε βοηθήσω;
Σταμάτα να κλαις	Καταλαβαίνω ότι αυτό σε δυσκολεύει
Μια χαρά είσαι τίποτα δεν έχεις	Είσαι καλά;
Ησυχία	Μπορείς να μιλήσεις με τη χαμηλή σου τη φωνή;
Μη χτυπάς	Εε παρακαλώ να είσαι πιο ευγενικός
Σταμάτα να φωνάζεις	Πάρε μια βαθιά ανάσα και μετά πες μου τι έγινε
Μη θυμώνεις	Έχεις δικαίωμα να μη νιώθεις καλά

Αποφεύγουμε τις εντολές, προσπαθούμε να ξεφύγουμε από τα «μην» και «δεν», χαμηλώνουμε τη φωνή μας. Οι αυτιστικοί καταλαβαίνουν τα πάντα, κυριολεκτούν, θυμούνται την ένταση της φωνής μας, αντιλαμβάνονται τον τόνο της. Ξέρουν πότε

θυμώσαμε και πότε όχι. Κι ας μην μας το λένε...

- Πρέπει να είμαστε ευέλικτοι, καλά προετοιμασμένοι, «ετοιμοπόλεμοι». Κάθε φορά που ξεσπάει διατηρούμε την ψυχραιμία μας. Ψάχνουμε τα αίτια πίσω από τη συμπεριφορά. **Κάθε συμπεριφορά έχει μια λειτουργία** και είμαστε εκεί για

"He's just doing that to get attention."

να τη βρίσκουμε. Να θυμάστε ότι τα παιδιά που χρειάζονται περισσότερο την αγάπη και την σημασία θα τις διεκδικήσουν με τους πιο περίεργους τρόπους. Συχνά τα αυτιστικά παιδιά κραυγάζουν και δεν είναι για να προκαλέσουν απλά

το ενδιαφέρον. Είναι ο δικός τους τρόπος να ζητήσουν ΒΟΗΘΕΙΑ.

- Προσπαθούμε να εκπαιδύσουμε το παιδί στον αυτοέλεγχο. Επιδιώκουμε να προλάβουμε ένα ξέσπασμα, μια αντίδραση. Του δίνουμε εναλλακτικές. Του εξηγούμε τι να κάνει για να ηρεμήσει. **Δίνουμε λόγια στο θυμό του.**
- Ακόμη, του μαθαίνουμε ότι ο θυμός δεν είναι ένα απλό συναίσθημα. Είναι κάτι πιο βαθύ. Είναι «παγόβουνο» που κρύβει πολλά ακόμη συναισθήματα. Γι' όλα αυτά χρησιμοποιούμε εικόνες, όπως οι κάτωθι:

Τι βλέπουμε

Ποιες είναι οι αιτίες

Copyright © AnastasiouCristina
© perivallakia.gr/psichologia.gr

- Πάντα να έχουμε στον νου μας ότι το παιδί χρειάζεται μια «τάξη» μέσα στο χάος, μια ρουτίνα, σαφείς κανόνες. Μην τον φέρνετε προ εκπλήξεως. Φροντίστε να ενημερώνεστε για τις αλλαγές που συμβαίνουν στο σχολικό πλαίσιο. Ενημερώστε τον/την έγκαιρα, την προηγούμενη ημέρα. Σε περίπτωση που απουσιάζετε να τον/την ενημερώνετε, να ξέρει με ποιον θα είναι και τι θα κάνει εκείνη την ώρα. Επίσης, φτιάξτε οπτικό πρόγραμμα με τα μαθήματα και τις ώρες διαλειμμάτων, γράψτε τους κανόνες της τάξης, κολλήστε τους πάνω στο θρανίο του. Επιβραβεύστε τον/την κάθε φορά που τα καταφέρνει. Επιβραβεύστε δυνατά, με τεράστιο χαμόγελο και λαμπερά μάτια.
- Η επιβράβευση δεν θα πρέπει να είναι με όρους, δηλαδή δεν λέμε «μπράβο που σημείωσες τις ασκήσεις σου. Γιατί δεν το κάνεις κάθε μέρα»; Η θετική ενίσχυση πρέπει να παραμένει θετική. Το πρώτο μέρος είναι αρκετό (Μπράβο που σημείωσες τις ασκήσεις σου).
- Φροντίζουμε να κάθεσαι σε ένα μέρος όπου δεν θα αποσπάται η προσοχή του/της, αλλά ούτε θα ενοχλεί. Προτιμήστε το πρώτο θρανίο.
- Να του/της απευθύνεστε ονομαστικά. Να τον/την κοιτάτε στα μάτια, να επιζητάτε τη βλεμματική επαφή.
- Ορίστε κώδικες επικοινωνίας. Για παράδειγμα, ένα άγγιγμά σας μπορεί να σημαίνει ότι πρέπει να σηκωθεί στον πίνακα ή ότι του/της μιλάει ο καθηγητής της τάξης (αν είστε ο εκπαιδευτικός της παράλληλης στήριξης).
- Δομείστε μεταξύ σας «συμβόλαια καλής συμπεριφοράς».
- Σεβαστείτε την κούρασή του, την ανάγκη του/της για χαλάρωση. Αφήστε τον/την ήσυχο/η. Αποδεκτό είναι να βγειτε και εκτός τάξης. Ρωτήστε τον/την

σε ποια γωνιά του σχολείου προτιμά να χαλαρώσει. Αφήστε το παιδί να σας οδηγήσει.

- Όπως δεν είναι όλες οι ημέρες ίδιες για εμάς, έτσι δεν είναι και για τα παιδιά. Κάποια μέρα μπορεί να μην έχει όρεξη. Αυτή τη δύσκολη ημέρα μην προσπαθείτε να του διδάξετε καινούργια πράγματα, νέες έννοιες. Αυτό που έχει σημασία εν προκειμένω είναι η ηρεμία, όχι η γνώση.

κομμάτι είναι το πιο σημαντικό. Θα υπάρχουν μέρες που θα επιζητά παρέα και δεν θα έχει, θα αισθάνεται μόνος/η, θα νιώθει ότι κανείς δεν τον/την θέλει για φίλο/η. Και δυστυχώς αυτό συχνά είναι η πραγματικότητα. Είμαστε εκεί για να αρπάζουμε κάθε ευκαιρία αλληλεπίδρασης. Είμαστε εκεί για να

εντοπίζουμε τους πρόθυμους της τάξης. Αλλά κυρίως είμαστε εκεί για να «σβήνουμε τις φωτιές που ανάβουν». Να θυμάστε ότι η ώρα του διαλείμματος είναι η πιο σημαντική. Το παιδί θα πρέπει να έχει στήριξη κατά τη διάρκεια αυτού, ένα πρόσωπο αναφοράς στο προαύλιο.

- Επιπρόσθετα, οφείλουμε να μιλήσουμε στους/στις συμμαθητές/τριες του παιδιού αυτού. Δεν είναι όλα τα παιδιά ανεκτικά στο διαφορετικό, δεν έχουν μιλήσει όλοι οι γονείς για το «ιδιαιτέρο» παιδί της τάξης, δεν ξέρουν πώς να το χειριστούν. Η παρουσία ενός αυτιστικού παιδιού στο γενικό σχολείο δεν ισοδυναμεί με «μπελά». Αν κάποιος το βλέπουν έτσι πρέπει να τους πείσουμε ότι ο «μπελάς» αυτός είναι μιας πρώτης τάξεως ευκαιρία για να δουλεψει η συναισθηματική

Η συμμετοχή ενός μαθητή με Αυτισμό σε μια τάξη Γενικής Εκπαίδευσης μπορεί να μη μεταβάλει το μέσο όρο νοημοσύνης της τάξης του.

Αυτό που θα κάνει είναι να απογειώσει το μέσο όρο της συναισθηματικής νοημοσύνης όλου του σχολείου!!

@GiannisBoufous

νοημοσύνη της τάξης και όλου του σχολείου. Στηριχτείτε σε κείμενα, όπως η Λεώνη στο μάθημα της Λογοτεχνίας, και εντάξτε την παρουσία του αυτιστικού παιδιού στο γενικότερο πλαίσιο της αποδοχής.

- Να είστε γενναιόδωροι με τα μπράβο σας, με τις επιβραβεύσεις σας. Το έχουν

πολλή ανάγκη. Δείξτε τους με κάθε τρόπο ότι είστε ενθουσιασμένοι, ότι χαίρεστε, ότι πιστεύετε σε αυτά. Ακόμη, μην διορθώνετε συνεχώς τα παιδιά. Ειδικά αν το λάθος τους δεν επηρεάζει την εργασία ή το νόημα ή τη λύση. Η διόρθωση κάνει πολλά, αλλά η ενίσχυση περισσότερο!

- Ακόμη, διδάξτε του/την

να αποδέχεται τα λάθη του/της. Να τολμά να σηκώνει χέρι. Βάλτε αυτόν τον στόχο στο εβδομαδιαίο πρόγραμμα του παιδιού. Και μιας και μίλησα για στόχους...

- **ΔΕΝ ΝΟΕΙΤΑΙ να μην βάζουμε μακροπρόθεσμους και βραχυπρόθεσμους στόχους στους μαθητές μας.** Τι μπορώ να κάνω με αυτό το παιδί τώρα και σε τι αποσκοπώ στο μέλλον; Κατανοώ τις ενστάσεις σας για στόχους που δεν πετυχαίνουν... αλλά αν δεν δοκιμάσουμε δεν θα μάθουμε! Για παράδειγμα, έχουμε ένα παιδί που είναι υπερκινητικό και παρορμητικό. Ένας μακροπρόθεσμος στόχος μπορεί να είναι η οριοθέτηση συμπεριφοράς και η εφαρμογή κοινωνικών κανόνων, ενώ ένας βραχυπρόθεσμος είναι το να κατανοήσει την ενόχληση που προκαλεί στο σύνολο της τάξης. Αν ο μαθητής μας αμελεί να φέρει τα σωστά βιβλία και τετράδια, στοχεύουμε βραχυπρόθεσμα στην οργάνωση της σχολικής του τσάντας, ενώ μακροπρόθεσμα στη διαχείριση της οργάνωσής του. Οι στόχοι πρέπει να είναι συγκεκριμένοι και χρονικά οριοθετημένοι. Ο μαθητής πρέπει να ξέρει τι «δουλεύουμε» αυτόν τον καιρό. Βάζουμε λίγους στόχους (ανάλογα το παιδί). Κάθε φορά που πετυχαίνει έναν, τον σβήνουμε και προσθέτουμε άλλον. Φτιάξε υλικό προσαρμοσμένο στα ενδιαφέροντά του. Παρακάτω βλέπετε τους στόχους ενός μαθητή Γ' Γυμνασίου

με μεγάλη αγάπη στο σκέιτ και στο τραμπολίνο, ενώ στη συνέχεια τους στόχους ενός μαθητή της Α' Λυκείου ΕΠΑΛ:

Ημερ/νία: Μάθημα:	ΝΑΙ	ΟΧΙ ΑΚΟΜΗ	ΜΕ ΠΑΡΑΚΙΝΗΣΗ
Έχω τα σωστά βιβλία			
Έχω τα τετράδιά μου			
Έφερα τα φυλλάδια που έπρεπε			
Σημειώνω τις ασκήσεις μου			
Αντιγράφω από τον πίνακα			
Είμαι ήρεμος (πχ. δεν παίζω με στυλό – βιβλία)			

Ημερ/νία: Μάθημα:	ΝΑΙ	ΟΧΙ ΑΚΟΜΗ	ΜΕ ΠΑΡΑΚΙΝΗΣΗ
Έχω τα σωστά βιβλία			
Έχω τα τετράδιά μου			
Έφερα τα φυλλάδια που έπρεπε			
Σημειώνω τις ασκήσεις μου			
Αντιγράφω από τον πίνακα			
Είμαι ήρεμος (πχ. δεν παίζω με στυλό – βιβλία)			

ΓΙΝΟΜΑΙ ΚΑΘΕ ΜΕΡΑ ΚΑΙ ΚΑΛΥΤΕΡΟΣ

Ημερομηνία:	ΝΑΙ	ΟΧΙ ΑΚΟΜΗ	ΔΕΝ ΕΙΜΑΙ ΣΙΓΟΥΡΟΣ
			
Δεν διακόπτω το μάθημα			
Μιλώ όμορφα στους συμμαθητές μου			
Μιλώ όμορφα στις καθηγήτριές μου			
Ακούω προσεχτικά			
Διατηρώ την ψυχραιμία μου			

000 × 000 × 000 × 000 × 000 × 000

 Ο στόχος μου!

Τα κατάφερα!

Θα χρειαστώ λίγο χρόνο ακόμα!

 Ο στόχος μου!

Τα κατάφερα!

Θα χρειαστώ λίγο χρόνο ακόμα!

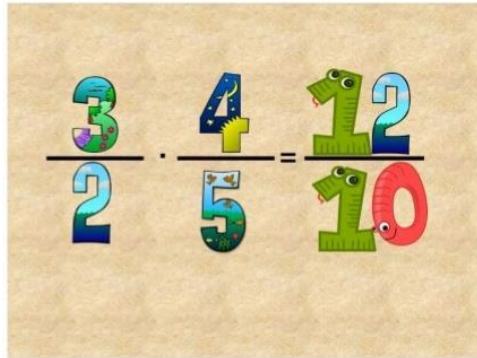
000 × 000 × 000 × 000 × 000 × 000

- Πέρα από τους στόχους, είναι εξίσου ΑΠΑΡΑΙΤΗΤΟ να διαφοροποιούμε το υλικό του μαθήματος. Πέρα από τις προτάσεις του υπουργείου (πχ <http://prosvasimo.iiep.edu.gr/el/>), ψάξτε να βρείτε τι ταιριάζει στο παιδί με το οποίο συναναστρέφεστε. Υπάρχει άπειρο υλικό. Κάποιο από αυτό δωρεάν. Πηγαίντε του/της την Ιστορία εικονογραφημένη, τα είδη των προτάσεων σε σχεδιάγραμμα, το μάθημα της «Ελένης» με χρώματα και εικόνες, το κείμενο των Αρχαίων «σπασμένο» σε προτάσεις, τα θέματα της Γλώσσας ή της Λογοτεχνίας μέσω εικόνων, δείξτε του/της τα κόλπα του πολλαπλασιασμού, χρωματίστε τα νούμερα και τις αντίστροφες πράξεις, εξηγήστε του με εικόνες πώς «σπάει» ένα πρόβλημα σε μικρότερα κομμάτια, μάθετέ του/της τις λέξεις κλειδιά για τα μαθηματικά. Ακόμη, προτείνετε on line ασκήσεις. Ζούμε στην εποχή της πληροφορίας και είναι πια εύκολη η πρόσβαση σε αυτή, αρκεί να έχουμε διάθεση. Κατανοώ ότι τα σχολεία δεν έχουν έγχρωμους εκτυπωτές, κατανοώ ότι πολλοί από εσάς πηγαίνετε σε 3 ή 4 σχολεία, όμως λύσεις υπάρχουν. Αν δεν μπορείτε να τα εκτυπώσετε, στείλτε το υλικό στο mail των γονιών (από το επαγγελματικό σας mail ή ακόμη και από το mail του σχολείου). Δείγμα των όσων αναφέρω – ΔΩΡΕΝ, αλιευμένο από το διαδίκτυο:

The collage consists of four main educational resources:

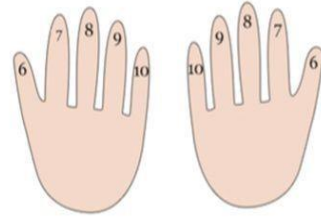
- Burger Diagram:** A large illustration of a burger where the layers are labeled with Greek terms: 'Θεματική Πρόταση' (Topic Sentence), '1ο Επιχείρημα' (1st Argument), '2ο Επιχείρημα' (2nd Argument), '3ο Επιχείρημα' (3rd Argument), and 'Κατακλείδα' (Conclusion).
- 'I'M LOVIN' IT' Poster:** A poster with the slogan 'I'M LOVIN' IT' showing a burger being assembled from various ingredients. It includes a 'Λεξιλόγιο' (Glossary) box with terms like 'μονοκλιμακίον', 'αυτοκλιμακίον', 'ρυπακίον', 'οικολογική καταστροφή', and 'ακουτίδης'. A smaller version of the burger diagram is also present.
- Menelaos Page:** A page titled 'ΜΕΝΕΛΑΟΣ' with text in Greek. It includes a small illustration of a man in a yellow robe and a scene with several figures. The text discusses Menelaos's tactical decisions and the tragic irony of his situation.
- Helen of Troy Page:** A page titled 'ΣΧΟΛΙΑ' with text in Greek. It includes a photograph of a theatrical performance with actors in colorful costumes. The text discusses Helen of Troy's role and the tragic irony of her actions.

“ Πολλαπλασιασμός κλασμάτων – Αντίστροφοι αριθμοί ”

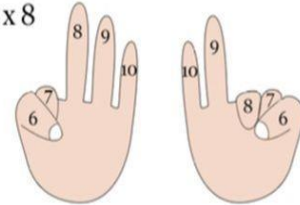

Multiplying By 6, 7, 8, or 9s

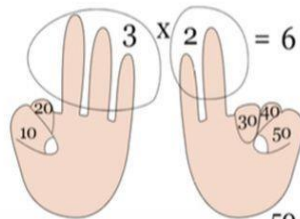
Step 1

Step 2 7 x 8

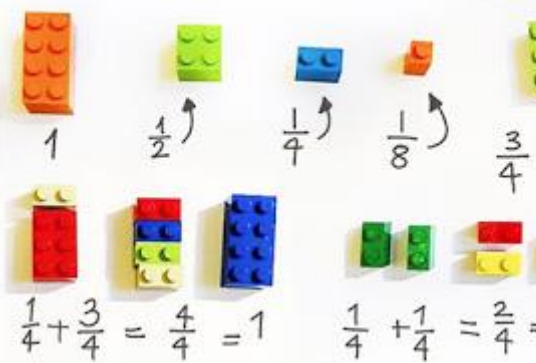
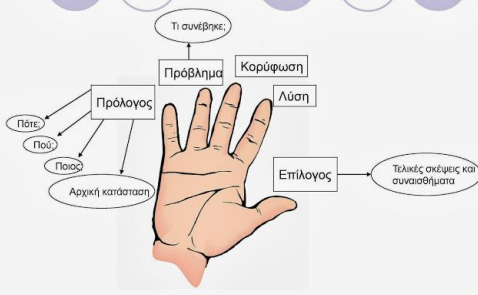

Step 3

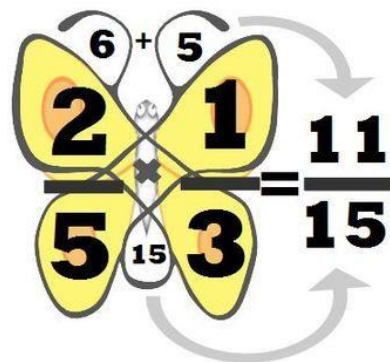

50 + 6

Το αφηγηματικό σχήμα

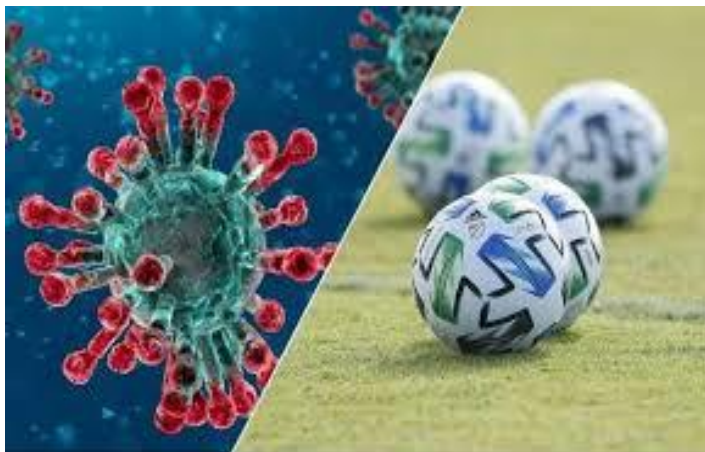
Multiplying Fractions

- Ακόμη, αναφορικά με το εκπαιδευτικό υλικό είναι σημαντικό να εισάγονται οπτικές υπενθυμίσεις, σχεδιαγράμματα και νοητικοί χάρτες. Οι λέξεις κλειδιά θα πρέπει να υπερτονίζονται.
- Εξίσου σημαντικό είναι να δίνουμε στα παιδιά «λεκτικά prompts», ώστε να τα καθοδηγούμε στη σωστή απάντηση με απλό και ξεκάθαρο τρόπο.
- Επιπρόσθετα, χρησιμοποιήστε Κοινωνικές Ιστορίες. Δεν είναι ανάγκη να είστε εκπαιδευμένοι σε αυτό, ούτε να είστε η Carol Gray (η εισηγήτρια της μεθόδου). Κάντε ότι μπορείτε, με απλές εικόνες και εύκολα λόγια. Παρακάτω ακολουθούν δύο Κοινωνικές Ιστορίες που φτιάχτηκαν για μαθητή του ΕΠΑΛ. Η πρώτη είχε ως σκοπό να τον απομακρύνει από το βόλεϋ κατά τη διάρκεια του διαλείμματος, μιας και δεν μπορούσε να διαχειριστεί την ένταση που του προκαλούσε το παιχνίδι σε όλα τα επίπεδα, ενώ η δεύτερη να τον αποτρέψει από το να κρύβεται σε διάφορα μέρη του σχολείου.

1. Δείγμα Κοινωνικής Ιστορίας – «κορωνομπάλα» - Με στόχο να μην παίζει βόλεϋ στο διάλειμμα

Λοιμωξιολόγος επισήμανε τον κίνδυνο μετάδοσης του κορωνοϊού μέσω της μπάλας!!!

Ένας σημαντικός τρόπος μετάδοσης είναι η μπάλα.

Έτσι κολλάνε τα παιδιά μεταξύ τους, καθώς με τη συνεχή αλλαγή χεριών με τις μπάλες στα αθλήματα, είναι πολύ

πιθανό, αν έχει κάποιος τον ιό να τον μεταδώσει σε κάποιον συμπαίκτη του.

ΠΡΟΣΟΧΗ ΣΤΑ ΑΘΛΗΜΑΤΑ – ΕΙΔΙΚΑ ΣΤΑ ΣΧΟΛΕΙΑ!!!!

Το πιο επικίνδυνα σπορ είναι το μπάσκετ και το βόλεϊ όπου η μπάλα περνάει από χέρι σε χέρι!

Άρα, όσο υπάρχει ο κορωνοϊός είναι καλό να μην αγγίζουμε μπάλες!!!!!!!!!!!!!!

ΜΕΝΟΥΜΕ ΑΣΦΑΛΕΙΣ

2. Κοινωνική Ιστορία με στόχο να μην κρύβεται...

**Το κρυφτό είναι πολύ
ωραίο παιχνίδι!**

**Πιστεύω ότι σε όλους
αρέσει.**

Έχουν γραφτεί πολλά παραμύθια με θέμα το «κρυφό».

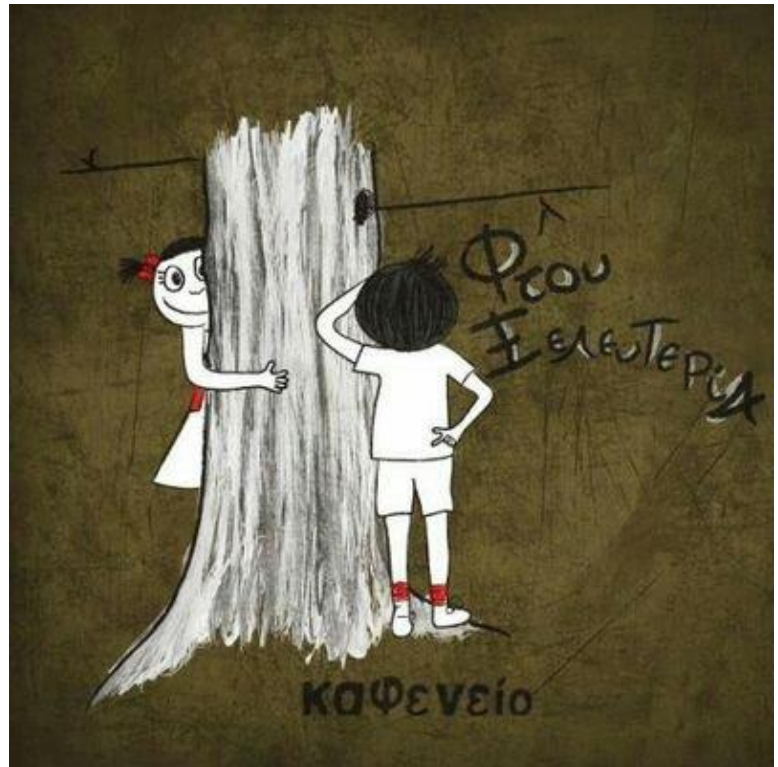
Αρέσει
στους

μικρούς....

**Αλλά και στους
μεγάλους.**

**Εγώ που είμαι
μεγάλος καμιά φορά
θέλω να παίζω
κρυφτό.**

**Ξέρω όμως ότι στο
σχολείο μου δεν
μπορώ να παίζω
κρυφτό.**

**Ούτε να κρύβομαι στις σκάλες.
Ούτε να ανεβαίνω σε αυτές χωρίς να ξέρει κανείς πού
είμαι!**

**Γιατί αυτό θα τρόμαζε
τους συμμαθητές μου.**

**Θα τους στεναχωρούσε
σίγουρα.**

**Και τις δασκάλες μου
το ίδιο.**

**Θα ανησυχούσαν
και θα με έψαχναν.**

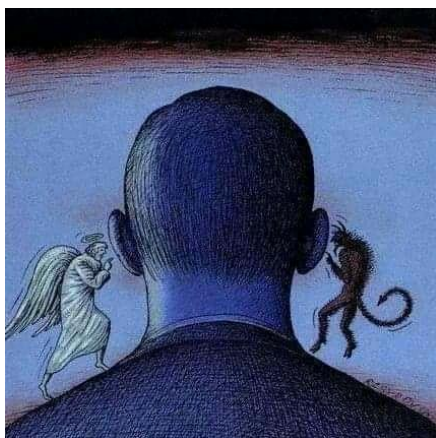
Ξέρω πως στο ΕΠΑΛ δεν είναι σωστό να παίζω κρυφτό.

***Αλλά αν κάποια στιγμή θελήσω να παίζω, μπορώ να το
ζητήσω από την κυρία Λίνα.***

***Αν λείπει από το σχολείο, μπορώ να το ζητήσω από
άλλον καθηγητή ή από τους φίλους μου.***

Αντί επιλόγου...

- **Όλα τα παιδιά είναι εκπαιδεύσιμα. ΟΛΑ!**
- Όλα τα παιδιά διαθέτουν νοημοσύνη. Αυτό σημαίνει ότι μπορούν να εκπαιδευτούν και να αναπτύξουν το μέγιστο των δυνατοτήτων τους.
- Όταν κάποιο παιδί δεν παρουσιάζει πρόοδο, αυτό δεν θα πρέπει να ερμηνευτεί ως αδυναμία του παιδιού, αλλά ως απουσία εκπαιδευτικής παρέμβασης ή κατάλληλης αντιμετώπισης.
- Αντί να επικεντρωνόμαστε στην ταμπέλα του αυτισμού, οι εκπαιδευτικοί θα πρέπει να ενθαρρύνουμε τους αυτιστικούς μαθητές μας να δέχονται τις επιλογές τους, να ζητούν βοήθεια και διάλειμμα από δύσκολα καθήκοντα ή περιβάλλοντα. Ακόμη θα πρέπει να επιζητούμε την προσοχή αυτών με τους οποίους θέλουν να αλληλεπιδράσουν. Εστιάζοντας σε τέτοιου τύπου μηνύματα θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε την αυτοδιάθεση των μαθητών μας (Schall et al, 2014, στο Volkmar et al., 2014).
- Για να μετρηθεί ο δείκτης ευφυΐας και να γίνει ο διαχωρισμός μεταξύ φυσιολογικών και μη παιδιών έχουν δαπανηθεί πολλά χρήματα. Ωστόσο, η μόνη αξιόλογη προσέγγιση είναι η εύρεση και η καταγραφή όλων των δυνατοτήτων και των δυνατών χαρακτηριστικών των παιδιών, η ακριβής αξιολόγηση του τι γνωρίζει ο μαθητής, καθώς και η δημιουργία και εφαρμογή αναλυτικών προγραμμάτων (Βλάχου- Μπαλαφούτη, 2000, στο Ζώνιου- Σιδέρη, 2000).

• Όπως ήδη αναφέρθηκε, δεν είμαστε Θεοί και δεν κάνουμε θαύματα. Έχουμε όμως δύναμη και τεράστια επιρροή πάνω στα παιδιά. Και όταν κάτι μας ψιθυρίζει ότι τίποτα δεν θα αλλάξει, εμείς να το διώχνουμε μακριά.

• **ΟΛΑ ΤΑ ΠΑΙΔΙΑ ΜΑΘΑΙΝΟΥΝ!**

Ο αυτισμός αποτελεί μιας πρώτης τάξεως ευκαιρία για να σκεφτούμε πιο βαθιά σχετικά με την ανθρώπινη αντίληψη, τις ανθρώπινες σχέσεις, την ανθρώπινη νοημοσύνη, την ανθρώπινη γλώσσα και την ανθρώπινη δημιουργικότητα (Hobson, 2002, στο Bilington, 2006).

Η τελειωτική κατανόησή του μπορεί να απαιτεί τεχνικές και εννοιολογικές προόδους πέρα από οτιδήποτε μπορούμε σήμερα ακόμη και να ονειρευτούμε (Σακς, 2007).

Μέχρι τότε, οφείλουμε να ακούμε τους ίδιους τους αυτιστικούς ανθρώπους. Αυτά που έχουν να μας πουν είναι σίγουρα σωστότερα συγκριτικά με όλα εκείνα που τόσα χρόνια πολλοί άλλοι μας επιβάλλουν.

ΔΕΙΤΕ ΠΙΣΩ ΑΠΟ ΑΥΤΟΝ!

Βιβλιογραφικές αναφορές

Καραχρήστου, Λ. (2016). *Εμπειρίες ενήλικων αυτιστικών: Αναλύοντας το βίωμα της διαφορετικότητας στο σχολικό περιβάλλον*. Δημοσιευμένη Διπλωματική εργασία, Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Ειδικής Αγωγής, Τμήμα ΤΕΑΠΗ. Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Διαθέσιμη στο <http://www.ecd.uoa.gr/mde/web/viewer.html?file=KARACHRISTOU%20IOU%20LIA.pdf>

Βιβλία που όλοι πρέπει να διαβάσουμε και να προτείνουμε στους γονείς

Higashida, N. (2013). *Γιατί χοροπηδώ. Ένα αγόρι σπάει τη σιωπή του αυτισμού*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Στίλλμαν, Ουίλ. (2011). *Εμπυχνώνοντας γονείς παιδιών με αυτισμό. Δοξάζοντας (και υπερασπίζοντας) την θέση του παιδιού σας στον κόσμο*. Αθήνα: Βιβλία Τερζόπουλος.

Παιδικά παραμύθια για τον αυτισμό

Αρτζανίδου, Ε. (2012). *Δεν ντρέπομαι πια*. Εκδόσεις: Ψυχογιός

Βακιρτζή, Ε. (2014). *Το αυγό*. Εκδόσεις: Πατάκης

Μουρ Μάλινος, Τζ. (2017). *Ο αδελφός μου έχει αυτισμό*. Εκδόσεις: Παρισιάνου

Πλήση, Π (2011). *Δεν είμαι τέρας σου λέω*. Εκδόσεις: Κέδρος

Πουλάκης, Π. (2014). *Ο Αυτός*. Εκδόσεις: Καλειδοσκόπιο

Ρούντολφ, Σ., Ρουαγιέ, Ντ. (2020). *Όλες μου οι ρίγες. Μια ιστορία για τον αυτισμό*. Εκδόσεις: Κλειδάριθμος

Πηγή φωτογραφιών: διαδίκτυο